

הרב אוהד פיקסלר

השתדלות בקיום המצוות*

- הקדמה: השקעה כספית בקיום המצוות;
- טורח ומאמץ פיזי בקיום המצוות
- עקירת מקום מגורים לשם קיום מצווה
- מעשה מקדים למניעת איסור בשעת פיקוח נפש
- ויתור על איכות חיים למען צורך חיוני של הזולת
- סיכום

הקדמה

על כל יהודי מוטלת חובה לשאוף לקיים את כל המצוות, אף על פי שהדבר תובע ממנו מאמץ כל ימי חייו. ההשקעה בקיום המצוות נדרשת מכל אדם, וחשיבותן גדולה מאוד, עד כדי כך שמי שאינו עושה זאת, עלולה להימנע ממנו האפשרות לחזור בתשובה. וזה לשון הרמב"ם בעניין זה (משנה תורה, תשובה, פרק ד, הלכה ב):

ומהן חמשה דברים הנועלים דרכי התשובה בפני עושיהן, ואלו הן... והמלעיג על המצוות, שכיון שנתבזו בעיניו, אינו רודף אחריהן, ולא עושן. ואם לא יעשה במה יזכה?

בהלכה אנו מוצאים הבחנה בין מצוות חיוביות ובין מצוות קיומיות. המצוות שחובה לרדוף אחרי קיומן, כגון המצווה ליטול לולב והמצווה לשמוע קול שופר, ומצוות קיומיות,

* מאמר זה מוקדש לע"נ חיים מרדכי בן שלמה זלמן הבלין, איש התורה והעבודה, האמת והשלום: "אֲשֶׁר יִתְמַי דָּרָךְ הַהֲלָכִים בְּתוֹרַת ה'"; "דָּרָךְ מְצוֹתֶיךָ אֲרוֹץ פִּי תִרְחִיב לִפִּי"; "טוֹב טַעַם וְדַעַת לְמַדְנִי כִּי כְּמְצוֹתֶיךָ הָאֲמֵנִתִּי".

שהחובה לעשותן תלויה במציאות, אך אין חובה להשקיע מאמץ כדי להתחייב בה.¹ הרדיפה אחרי קיום המצוות באה לידי ביטוי בשני דברים, השקעה כספית ומאמץ גופני.

השקעה כספית בקיום המצוות

חז"ל הציבו גבולות לממון שהאדם חייב להשקיע בקיום המצוות, ולעומת זאת קבעו שאין גבול לחובה להימנע מעשיית איסור כלשהו. וזה לשון ה"חיי אדם" בעניין זה (חלק א, כלל סח, סעיף יט):

חייב לקיים המצוה אפילו אם צריך לפזר על זה עישור נכסיו ועד חומש. אבל יותר מחומש מנכסיו, אין צריך לפזר, אפילו מצוה עוברת. ודוקא במצוות עשה. אבל זהירות לעבור על לא תעשה, חייב ליתן אפילו כל ממונו קודם שיעבור, כמו שכתוב "ובכל מאודך". ואם צריך לעקור מביתו לילך לעיר אחרת לקיים המצוה, צריך עיון.

בהלכה זו נקבע גדרה של ההשקעה הכספית הנדרשת לשם קיום המצוות. ונשאלות שלוש שאלות בעניין זה: האם מדובר בגדר קבוע של חמישית ממונו של האדם? מה בדבר ההשקעה הגופנית הקשורה למאמץ ולזמן הנדרשים מן האדם? כיצד יש לנהוג כאשר יש גם ערכים אחרים המונעים מן האדם התמסרות מוחלטת לקיום המצוות?

טורח ומאמץ פיזי בקיום המצוות

בהלכה מצאנו הגדרות למרחק שיש ללכת כדי למצוא מים לנטילת ידיים, אך גם שם הדברים אמורים במי שהולך בדרך, אם ראוי שימתין עד שימצא מים או ימשיך בדרכו (שולחן ערוך, אורח חיים, סימן קסג). באופן דומה דנו הפוסקים בשאלת התפילה במניין, ועסקו בכמה מקרים שעולה בהם השאלה אם חייב האדם לטרוח להגיע למניין אם לאו

1 כדברי הרמב"ם: "יש מצוות עשה שאדם חייב להשתדל ולרדוף עד שיעשה אותה, כגון תפילין וסוכה ולולב ושופר, ואלו הן הנקראין חובה... ויש מצוה שאינה חובה, אלא דומיין לרשות, כגון מזוזה ומעקה, שאין אדם חייב לשכון בבית החייב מזוזה כדי שיעשה מזוזה... וכן אינו חייב לבנות בית כדי לעשות מעקה" (משנה תורה, ברכות, פרק יא, הלכה ב). נעיר שהפוסקים כותבים שיש אף מצוות קיומיות שחובה לרדוף אחריהן כגון מצוות ציצית.

השתדלות בקיום המצוות

(משנה ברורה, סימן צ, ס"ק נב).² אך במקרים רבים, אין הגדרה הלכתית חד משמעית בנוגע לטורח הנדרש מן האדם לשם קיום מצווה.³

בדברי הגמרא והראשונים לא מצאנו דיון מסודר בעניין זה, לא מן ההיבט הממוני ולא מצד ההשקעה הגופנית. וגם בעניינים שמצאנו בהם גדרים הלכתיים, מדברי האחרונים עולה שאין מדובר בגדרים מחייבים כפי שעולה מקריאה פשוטה. כך לדוגמה ראינו לעיל בדברי ה"חיי אדם" שעל האדם להוציא חמישית מנכסיו לשם קיום מצוות. אך כבר הראה הרב אשר וייס שיש לעמוד על העיקרון העולה בדברי הפוסקים כהנחיה בלבד. וזה לשונו (מנחת אשר, מועדים, התשע"ג, חנוכה, סימן ח):

ומשום כך יש לפקפק על מה שכתבו על האחרונים הנ"ל כהלכה פסוקה, דחייב אדם להוציא חומש כדי לקיים מצוה... דאין האדם חייב להוציא כל ממונו במצוה אינו לא הלכתא ולא תקנה, אלא סברה... אלא כל מצוה לפי טבעה ומחירה... דלעולם אינו צריך ליתן מחיר מופקע לקיים מצוה.

ולפי מה שהרב אשר וייס פוסק, שלא ניתן להגדיר בדיוק את חובת ההשקעה הממונית, כן הוא כותב לגבי ההשקעה הגופנית. הרב אשר וייס נשאל: "האם מוטלת על האדם חובה לדאוג שיוכל לקיים המצוה לפני שהגיע זמן חיובה? או שמא אין למצוה אלא מקומה ושעתה", ומסיק שאין כאן ביטול מצוות עשה. וזה לשונו (שו"ת מנחת אשר, חלק ב, סימן ט):

מצד רצון התורה מוטל על האדם לדאוג לכך שיוכל לקיים את מצוות ה' ולרדוף אחרי קיומן. וכיון שברצון ה' עסקינן ולא במצוה מוגדרת, אין בזה גדרים ברורים ומוחלטים, והכל לפי הענין... והלכות רבות מושתתות על החובה הגדולה לחבב את המצוות ולרדוף אחריהן... ומאידיך נראה ברור דאין האדם חייב להוציא ממון ולטרוח טרחה מרובה או להצטער לפני הגיע זמן המצוה על מנת שיוכל לקיים המצוה במועדה... סוף דבר נראה דכל עוד לא הגיע זמן מצוה, אין איסור גמור לעשות מעשה שעל ידו יבטל מצוות עשה כשיגיע זמנה. ולצורך גדול יש להקל.

2 ראה לדוגמה הרב אליעזר מלמד פניני הלכה - תפילה (התשס"ג), פרק ב, סעיף ד, בעניין "מידת החיוב של תפילה במנין". במאמר זה לא נדון במקרים שנגרם בהם צער או חולי עקב קיום מצווה, כמו בסוגיית הגמרא בפסחים הדנה בעניין שתיית ארבע כוסות העלולה להביא לחולי. ראה בעניין זה הרב אשר וייס מנחת אשר - בראשית (התשס"ג), סימן לט, ובשיעור באתר "עולמות", (olamot.net), בעניין "צער וטורח במצוות".

3 יש בימינו שאלות רבות שלא נידונו בגמרא, מפני שלא היו במציאות של אותם ימים, כגון שאלת מידת החובה המוטלת על האיש להגיע לתפילה במנין, אם אשתו מטפלת בכמה ילדים קטנים ומכינה אותם לקראת השינה, והדבר גורם לה טרחה רבה: האם הוא חייב להתפלל במניין שמתפללים בו בזמן אחר אך במקום רחוק מבייתו? כיצד יש להגדיר טורח מסוג זה?

עניין ההשקעה הנדרשת מן האדם נמצא ביסוד קיום המצוות, אך יחד עם זאת, לא נקבעו בו גדרים הלכתיים ברורים, והוא נותר להכרעה לפי נטיית הלב ויראת השמים במציאות שנולד בה הספק. ברם, ניתן לעמוד על עקרונות העולים מדברי הפוסקים העשויים להציע לאדם נקודת מבט נוספת במקרים שהוא נדרש להכריע בהם הלכה למעשה. במאמר זה לא נציע הגדרה הלכתית פסוקה, מפני שנראה שלא נכון לעשות כן. האדם נדרש להרגיל את עצמו לרדוף אחר המצוות, ויחד עם זאת עליו לחשוב מתי עליו להתאמץ לשם קיום המצווה ומתי אין זה נדרש ואין זה נכון.

"חיי אדם" שהובא לעיל דן בסוף דבריו בשאלה אם האדם נדרש לעקור מביתו לשם קיום מצוות, והוא נשאר בצריך עיון. במאמר זה נבחן את השאלה, ונראה שדרשו חז"ל מכל אדם לרדוף אחר קיום המצוות, אך החובה לרדוף אחריהן אינה מוחלטת, כיוון שיש גם ערכים אחרים שיש לקחת אותם בחשבון, ויש לשקול במקרים מסוימים מה המחיר הגופני או המשפחתי שמשלם מי שרודף אחר קיום המצוות. לעתים הערכים האלו נוגעים למצוות וחיובים אחרים, כגון חיי המשפחה או אורחות חיים רגילים המקובלים בחברה שהוא חי בה.⁴ עיקרון זה עולה מדיוני הפוסקים בשאלתו של "חיי אדם", ולאור העיון בדבריהם נראה כיצד יסוד זה עולה בדברי הפוסקים בשתי סוגיות אחרות.

עקירה ממקום המגורים לשם קיום מצווה

בעקבות דברי "חיי אדם" שהבאנו לעיל, נידונה ב"נשמת אדם" השאלה עד כמה האדם צריך לטרוח לשם קיום מצוות עשה (נשמת אדם, חלק א, כלל סח, סעיף ג), והוא סובר שהאדם אינו צריך לעקור מביתו לעיר אחרת לשם קיום מצווה. והוא אף מביא ראיה לדבריו:⁵

וראיה מהא דר"ה דף ל"ד ובש"ע סי' תקצ"ה: היה לפניו ב' עיירות באחת תוקעין ובאחת מברכין כו', ואי ס"ד שצריך לעקור ממקומו, קשה האין ימצא עיר שמברכין ולא תוקעין, והלא צריכין לעקור ממקומן לילך לעיר שתוקעין, אע"כ [= אלא על כורחך] דאין צריך לעקור. ומיהו נ"ל דבמקום דאזיל ואתי ביומו מחויב לילך.

4 וראה לדוגמה בדברי הרב אשר וייס בהמשך הסימן בספרו מנחת אשר - מועדים (התשע"ג), חנוכה, סימן ת, הנזכר לעיל: "ולא קבעו מסמרות נטועים כמה אחוזים הוא חייב להוציא, מפני שאין הדברים שוים בכל אדם... אלא יסוד הדבר שאינו חייב להוציא מה שאצלו הון רב ועלול להקשות על פרנסתו ויפול לעול על הציבור". מהמשך המאמר נראה שעיקרון זה נכון לא רק לגבי השקעה כספית אלא גם לגבי השקעה גופנית.

5 לדיון מקיף בראיה זו, ראה שו"ת דבר יהושע, סימן א, אות ב ואילך.

השתדלות בקיום המצוות

לאחר מכן הוא מעלה שתי סברות מדוע אין האדם חייב לעקור מביתו כדי לקיים מצווה. הסברה הראשונה היא שמי שיש לו אישה ובנים, אינו חייב לעקור מביתו, מפני שמוטלת עליו מצוות שמחה, ויש ערך נוסף בחג של שמחה (גם בראש השנה), ומצוות שופר אינה דוחה את מצוות השמחה. הסברה השנייה היא שלפני המועד לא חלה על האדם החובה לקיים את המצווה, ולכן אינו חייב לעשות מעשה לפני החג ולעקור מביתו כדי שיוכל לקיים את המצווה בזמנה.⁶ ונראה כי יש לדון בכל אחת משתי הסברות האלו.

בשו"ת דבר יהושע, דן הרב אהרנברג⁷ בשאלה דומה בשנת תש"ד, כשלא היו אתרוגים בכל ערי הונגריה פרט לבודפשט, ונשאל אם כל היהודים שבעיירות האחרות חייבים ללכת בערב החג למקום שיש בו ארבעת המינים כדי שיוכלו לקיים את מצוות היום. הדין בשאלה זו מתחיל בדיון בהרחבה שבדברי ה"נשמת אדם" שהבאנו לעיל.

לפני שהוא דן באריכות בסברה השנייה שבדברי ה"נשמת אדם", הוא עוסק בגדרי הטרחה שיש להשקיע בקיום המצוות, וזאת לאור דברי ה"מגן אברהם" העוסק במי שאנוס ואינו יכול להשיג ציצית (סימן יג, ס"ק ח), ופוסק: כיוון שאינו יכול לקיים את המצווה עקב מצבו, הוא יכול ללבוש בגד עם ארבע כנפות בלא ציצית. לאור זה מבאר הרב אהרנברג את גדרי הפטור של מי שהוא אנוס. וזה לשונו (שו"ת דבר יהושע, חלק א, סימנים א-ז):

אך נראה דלא ההליכה היא באונס, אלא מה שאין לו האונס, אלא שאם יכול לסלק ממנו האונס בקל, כגון אם יכול למצוא בעירו, לא חשיב מה שאין לו לאונס. מה שאין כן כשאינו יכול לסלק האונס על ידי שיטריח עצמו ביותר וילך לעיר אחרת, אינו מחויב לסלקו, אלא יכול להשאר באונסו מאחר דרחמנא פטריה... לכן נראה דלא חייבה התורה לאדם בעשיית מצוה אלא ביכול לעשות בלי טרחה יתירה ממה שאותו המצוה צריך לה. אבל אם אי אפשר לו לעשות אא"כ יטריח בה יותר ממה

6 ה"אבני נזר" (שו"ת, יורה דעה, סימן שכא) נשאל בעניין ילד הצריך לעבור ניתוח לפני ברית המילה, כדי שלא יהיה בעל מום, שאם ינותח, יהיה צורך לדחות את ברית המילה שלו, אם הדבר מותר אם לאו. בתשובתו, הוא מתיר לנתח את התינוק, ומעלה שתי סברות המקבילות לדברי ה"נשמת אדם": "אם האמת כדברי הרופאים הדבר ברור דמותר לעשות האפיראציע דמ"ע אינו מחוייב לבזבז עליו הון רב כ"ש שלא יהי' הילד בעל מום: ב) ועוד דחייב המילה אינו חל רק בח' ובתוך ז' עדיין אינו חיוב. ומותר לעשות אז מצוה קלה. אף שעי"ז יתבטל ממצוה חמורה כשיתחייב בה... ואם עדיין הוא תוך ח' הא לא רמיא עליו חיובא... ולטעם הראשון הי' מותר אפי' ביום ח' ודאי. ומ"מ אם אפשר למהר התיקון בתוך שבעה, ודאי מחויב לעשות כן, לחוש לטעם השני".

7 הרב יהושע מנחם אהרנברג (י"ב בטבת התרס"ה - כ"ד באדר ב' התשל"ו). נולד בגליציה. היה תלמיד חכם חסידי (מחסידות בעלז). פוסק הלכה ואב בית דין בתל-אביב. כיהן כרב ראשי במחנות המעצר בקפריסין לבקשת הרב הרצוג, וייעץ לרב אונטרמן בענייני אבן העזר (מתוך ויקיפדיה).

שבדרך כלל מצוה זו צריכה לטרח, הוי ליה כאינו יכול לעשותה, ודמי לאונס דרחמנא פטריה... ואפשר דילפינן דבר זה משום ד"דרכיה דרכי נועם"⁸.

בדברים אלו אנו מוצאים חידוש הקשור לגבולות הנדרשים מן האדם בהשתדלות בקיום המצוות. אסור לאדם להיות פושע המתרשל בקיום המצווה, אך מצד שני השתדלותו צריכה להיות בגבול הסביר לפי סביבתו. מוכן שהגדרים האלו אינם ברורים, אך כל אדם יכול לשער אותם לאור ההשקעה הרגילה הנדרשת מן האדם בסביבתו.⁹

לאחר קביעה זו, נדרש הרב אהרנברג לסברה השנייה העולה מדברי ה"נשמת אדם", שאין האדם חייב לטרוח ולהכין את המצווה לפני מועד קיומה (שו"ת דבר יהושע, שם, סימן ב ואילך).¹⁰ בעניין זה נחלקו בעל ה"ציון לנפש חיה" (צל"ח) וה"מנחת חינוך" בשאלת הפטור של מי שהיה ב"דרך רחוקה" לעניין קרבן פסח. הצל"ח אומר שרבי יהודה בן בתירא לא עלה לרגל ממקום מגוריו בנציבין, הואיל "ולא מצינו שיהיה מחוייב לעלות ולהתקרב קודם זמן הפסח" (פסחים ג ע"ב, על תוס' ד"ה מאליה). ה"מנחת חינוך" חולק על גישה זו וכותב כדבר פשוט שברור שהאדם חייב להתקרב לירושלים לפני מועד הפסח כדי שיוכל לקיים את המצווה (מצווה ה, אות ז, ד"ה והנה מבואר). הרב אהרנברג תולה את סברת ה"נשמת אדם" במחלוקת הזאת של האחרונים, ומזה נראה שהוא סבור כדעת הצל"ח, שהוא הדין לעניין הטרח להשגת שופר או לולב. בהמשך דבריו הוא מראה שעוד כמה מן הראשונים סברו כשיטת הצל"ח, ולכן הוא מכריע כסברת ה"נשמת אדם".

ה"מנחת חינוך" מקשה על גישה זו, ואומר שלפי זה אין מה לטרוח לפני החג בקיום המצוות. אם אמנם האדם אינו חייב לטרוח להשיג שופר ולולב, הוא גם אינו חייב לטרוח ולקנות לפני החג. אך ברור לנו שהאדם חייב להשתדל בקיום המצוות, וכחלק מן החובה

8 שו"ת דבר יהושע, סימן א, אותיות ה-ו. וראה גם סיכום דבריו באות ט. בהקשר זה יש לראות את פסק ה"שולחן ערוך", שמשמעת ממנו דרך אחרת (אורח חיים, סימן תרפה, סעיף ז): "א"א שפרשת זכור ופרשת פרה אדומה חייבים לקראם מדאורייתא. לפיכך בני הישובים שאין להם מנין צריכים לבא למקום שיש מנין בשבתות הללו כדי לשמוע פרשיות אלו שהם מדאורייתא. הגה: ואם אי אפשר להם לבא, מ"מ יזהרו לקרותם בנגינתם ובטעמם".

9 יש לציין שהרב אשר וייס מעלה עיקרון דומה לעניין רמת הבירור הנדרשת מן האדם בענייני כשרות (שו"ת מנחת אשר, חלק א, סימן מו): "אלא אבן הבוחן הוא בדרכם של הבריות לפי הבנת חז"ל וקביעתם, דכל שרגילים לברר וכך ראוי לעשות כל שטעה אינו אונס אלא שוגג. וכל שאין דרכם של הבריות לחוש ולברר ואין אנו מצפים מהם לעשות כן הוי אונס ואין צריך כפרה". וראה גם דבריו בספרו (לעיל, הע' 4), לעניין שיעור ההוצאה הכספית לקיום המצוות. ממקורות אלו עולה שיש להשוות את האדם לסביבתו אבל לא לדורות קודמים.

10 וראה עוד בעניין זה: הרב יעקב אפשטיין, שו"ת חבל נחלתו, חלק טו, סימן א, בעניין "עיסוק בדבר הרשות לפני זמן המצוה אשר מפקיע את קיום המצווה"; שו"ת מנחת אשר, חלק ב, סימן ט.

השתדלות בקיום המצוות

הזאת, עליו לוודא שהוא יכול לקיים את המצווה בזמנה. אם כן, מה הבדל יש בין הקרבת קרבן פסח ובין מצוות אחרות כגון שופר ולולב? על כן מציע הרב אהרנברג (שם, סימן ג):

דיש חילוק גדול, דהנה אם התורה ציוותה לתקוע בשופר בר"ה ולטול לולב בחג, בודאי לא היתה המצוה על דעת זה שסוחרים יביאו לפניו לקנות או לקבל במתנה את השופר... ואם כן אי אפשר לומר שלא חייבה התורה לעשות הכנה זו אלא במטי זמן חיובא, שהרי אז הוא יו"ט ואסור... ועל כן זמן הכנתו הוא קודם יו"ט... מה שאין כן בהכנה כזו דאיירי ביה הצל"ח... דאפשר למצוה זו להתקיים בלי הליכה בדרך כלל למי שדר בירושלים או בסמוך לה.

לפי הסברו, יש להבחין בין מצווה שאי אפשר לקיים אותה בלא הכנה ובין מצווה שאפשר לקיים אותה בלא הכנה מיוחדת. החובה להשתדל להכין את המצווה לפני זמן חיובה קיימת רק במצוות שאי אפשר לקיימן בלא הכנה מוקדמת.

לאחר מכן הוא מציע עוד הסבר, ומבחין בין הכשר מצווה שהוא הכרחי לקיום המצווה, שלא ניתן לקיים אותה בלעדיו, לבין "מכשירין" שאינם הכרחיים לקיום המצווה, אלא שבמקרה מסוים צריך להקדים אותם לקיום המצווה, שאז ההכשר אינו נעשה כגוף המצווה והתחלת קיומה. לכן אם האדם אנוס, הוא פטור מקיום המצווה.¹¹

נראה כי ההבחנה בין הפטור בפסח למי שהיה ב"דרך רחוקה" ובין שאר המצוות עולה גם בהקשרים אחרים, כגון בדברי הרמב"ם, האוסר לעשות מעשה כדי להתחמק מקיום מצווה. כך למשל הרמב"ם פוסק שאסור לאדם לעשות את עיסתו פחות מכשיעור כדי לפטור אותה מן החלה (משנה תורה, ביכורים, פרק ו, הלכה טז). מזה אנו למדים שאסור לאדם למצוא דרך לעקוף את ההלכה ולהתחמק מלהגיע למצב שהוא חייב במצווה. לעומת זאת, לעניין קרבן הפסח, הרמב"ם אומר (משנה תורה, קרבן פסח, פרק ה, הלכה א):

מי שהיה טמא בשעת שחיטת הפסח, שאין שוחטין עליו, או שהיה בדרך רחוקה, או נאנס באונס אחר, או ששגג ולא הקריב בראשון - הרי זה מביא פסח בארבעה עשר לחדש השני בין הערבים.

מדברי הרמב"ם עולה שמי שהיה בדרך רחוקה הוא בגדר אנוס. ואף על פי שאדם זה היה יכול להתאמץ להגיע בערב החג, עדיין הוא בגדר אנוס, ואין מעשהו בגדר התחמקות אסורה מקיום המצווה. כיוון זה נראה כדברי הצל"ח, שאין האדם חייב להיכנס לתחום ירושלים בערב החג, והוא בגדר אנוס אם לא עשה זאת.

11 וראה בהמשך דבריו בסימן ז לעניין היחס בין מצוות הקבלת פני רבו בחג לבין מצוות העלייה לרגל.

נראה שניתן להסביר את ההבדל בין קרבן פסח לבין מצוות אחרות, כגון לולב ושופר, על ידי שילוב הסברה הראשונה ב"נשמת אדם" עם העיקרון הראשון הנזכר בשו"ת דבר יהושע: כל אדם חייב להשתדל ולטרוח בקיום המצוות, וחז"ל אף קבעו גדרים כספיים לחובה זו, אך יש גם גדרים הקשורים לשיעור ההשתדלות הראוי ביחס לסביבתו ומצבו האישי של האדם. התורה אינה מצפה מן האדם שישתדל יותר מן המקובל בסביבתו ולשנות את אורחות חייו כדי לקיים את המצוות. ה"חיי אדם" אומר שאנשי העיר אינם צריכים לעקור מביתם לפני המועד בגלל מצוות שמחת בני ביתם. אמנם ניתן לקיים את מצוות השמחה בדרכים אחרות, כגון באמצעות מתנות ובגדים, אך ברור שעיקר השמחה בחג הוא ההימצאות עם בני המשפחה. האדם אינו חייב לעקור ממקום מגוריו כדי לקיים מצווה כלשהי, מפני שיש עוד ערכים שהתורה אינה מצפה שקיום מצוות שופר מבטל אותם.

ההבדל בין מצוות קרבן פסח לבין מצוות אחרות יסודו בסוג ההשתדלות הנדרשת במצווה זו. כדי להקריב את הפסח, על האדם להתקרב לירושלים. מן הסתם, לרבי יהודה בן בתירא, שחי בנציבין, העלייה לרגל הייתה כרוכה במסע שנמשך כמה שבועות לפני החג. נוסף על זה, היה נזקק ללינה באכסניה או בבתיים של זרים, בדרך ובזמן שהותו בירושלים, והיה עתיד לחזור לביתו כמה שבועות לאחר החג. מלבד ההוצאות הכספיות הכרוכות בדבר וההתבטלות מעבודה בתקופה זו, מדובר בשינוי משמעותי באורח חייו של עולה הרגל. כדי לקיים את מצוות הקרבת הפסח, היה האדם צריך לעקור מביתו וממשפחתו לתקופה משמעותית, כולל בחג, ונראה שהתורה אינה דורשת מן האדם השתדלות מעין זו.¹²

לאור זה, נראה שיש קשר בין שתי הסברות המופיעות ב"חיי אדם". על האדם לבחון את ההשתדלות בקיום מצוות גם לאור ערכים אחרים הקיימים בעולמנו הדתי. לפיכך, מצוות שופר אינה דוחה את שמחת החג, וגם אין האדם חייב לפני המועד במצוות שניתן לקיימן בלא הכשר מצווה. האדם חייב להשיג את ארבעת המינים, ואף לשלם ממון עליהם, אך אם לא עלה הדבר בידיו, הוא אינו חייב לעקור ממקום מגוריו כדי לקיים את מצוות "ולקחתם לכם".

12 במסגרת זו לא נעסק בשאלה ההיסטורית של מספר העולים לרגל בזמן שבית המקדש השני היה קיים, אך נראה באופן כללי כי בדומה לדברי ר' יהודה בן בתירא, רוב עם ישראל שחי מחוץ לירושלים לא עלה בכל אחד מן המועדים לבית המקדש, והדבר היה קרוב יותר לאירוע חד פעמי שהאדם קיים אותו לפחות פעם אחת בימיו חייו. וראה בעניין זה מאמרו של שמואל ספראי "העלייה לרגל מן התפוצות בימי הבית השני" סיני מד [עמ' ט] סא (התשי"ט). הדיון בפסח שני נובע מדברי האחרונים שכרכו את התחומים זה בזה, אם כי ניתן להעלות סברות להבחין ביניהם.

מעשה מקדים למניעת איסור בשעת פיקוח נפש

ניתן לראות עיקרון הלכתי דומה הנוגע לדרך החיים הרגילה של האדם בשיטת הגרש"ז אויערבך בענייני פיקוח נפש.¹³ ראינו בדברי ה"חיי אדם" כי מבחינה כספית אין הגבלה לממון שהאדם חייב להשקיע כדי להימנע מאיסור. ונחלקו האחרונים בשאלת ההשקעה הנדרשת כדי להמעיט בעשיית מלאכות אסורות כשיש היתר הלכתי משום פיקוח נפש.

שיטת הגרש"ז היא: אם יש פיקוח נפש, אין צורך לעשות מעשה כדי להמעיט בעשיית מלאכות האסורות בשבת. כך לדוגמה, מובא בספר "שמירת שבת כהלכתה" בעניין רופא העושה תורנות בשבת, אם הוא חייב לשהות סמוך לבית החולים לפני השבת כדי שלא לחלל את השבת, והוא פוסק שאף על פי שמותר לרופא להגיע לתורנות בשבת ברכב, אין צורך שיעתיק את מגוריו לסביבת בית החולים כדי להמעיט בעשיית מלאכות האסורות בשבת. וזה לשונו:¹⁴

שמעתי מהגרש"ז אויערבך שליט"א... דהרי לא מצינו רק דאסור לעשות מעשה שתוצאתו תהיה חילול שבת, אף שיהיה בשביל פיקוח נפש, ולכן אסור לצאת במדבר, אם יודע שיבוא לידי חילול שבת, משום שעושה מעשה שהוא יוצא במדבר. אבל לא מצינו שיהיה מחוייב לעשות מעשה כדי למנוע חילול שבת שיהיה אכ"כ בשביל פיקוח נפש. ואף דמצאנו בכה"ג במשנ"ב נאמר שהוא חומרא בעלמא.¹⁵

והרחיב הגרש"ז בהסברת סברה זו בתשובתו בעניין שימוש בחשמל המופק בתחנת כוח במהלך השבת. הגרש"ז תולה את ההיתר לשימוש בחשמל בשבת בצורך בחשמל עבור החולים. לפי שיטתו, אין מניעה שישתמש הבריא בחשמל בשבת, גם אם לאחר מכן ייאלצו להפעיל את החשמל בהיתר עבור חולים שיש צורך עבורם (שו"ת מנחת שלמה, חלקים ב-ג, סימן כד):

13 יש הבדל בין הדיונים, אך כפי שנראה להלן, יש סברה עקרונית העולה בשניהם על אף ההקשר השונה.
14 הרב משה פיינשטיין אומר בעניין זה (שו"ת איגרות משה, חלק א, סימן קלא): "מ"מ כשיודע הרופא מזה ערב שבת מחוייב הרופא להשאיר ללון באיזה בית הסמוך לבית החולים, שודאי אפשר להשיג מקום ללון. ואף אם יצטרך לשלם דמי שכירות בעד הלינה אין להתיר לו לבא לביתו, שביאנו זה לחלל שבת למחר ליסע לבית החולים. ואף אם אין מקום סביבות בית החולים ללון שם הרי יכול ללון בבית החולים גופיה. ואף שלא יהיה לו שם יין לקדוש וסעודה חשובה לכבוד השבת נמי היה צריך להשאיר שם, דמצות סעודת שבת וקדוש לא תדחה איסור מלאכה דשבת... ולכן כיון שבבית החולים יש הרבה רופאים, ורובא דרובא דהחולים אין מקפידין מי יהיה הרופא, וגם אין קוראין לו ביחוד, לכן לא רק שאסור לו ליסע, אלא אף אם היה סמוך לשם אסור לו לעבוד שם בשבת ויו"ט. וצריך הוא להשתדל שיעבוד ביום אחר תחת יום השבת".
15 הרב יהושע ישעיה נויבירט שמירת שבת כהלכתה (מהדורה חדשה, מתוקנת ומורחבת, התשל"ט), חלק א, פרק לב, סעיף לד, הערה קד.

מ"מ יש להסתפק אם מצד הדין אפשר לאסור משום כך להשתמש בחשמל בשבת, כי אף על פי שחייב אדם לדאוג בכל מאי דאפשר מערב שבת שלא יצטרך אח"כ לחלל שבת משום צורך של פקו"נ, וכמו"ש המג"א בריש סי' ש"ל מהספר חסידים, דאשה מעוברת שהגיעה לחדש התשיעי צריכה להכין בכל ערב שבת את הדברים הצריכים לה משום ספק שמא יזדמן לידתה בשבת ולא יצטרכו לחלל עבור זה את השבת. מ"מ חושבני שאף אם יודע ברור שיצטרך אח"כ לחלל שבת מפני פקו"נ, אפי"ה מעיקר הדין מצינן רק שאסור לעשות מעשה לגרום אח"כ דיחוי שבת משום צורך פקו"נ... אבל שיהא חייב לעשות מעשה בקום ועשה כדי למונעו, אפשר דלאו חיוב גמור הוא (ואם כנים אנו בזה שמעיקר הדין אין לאסור מסתבר שגם היחידים אינם צריכים להחמיר בזה כיון שאותו המיעוט אינו גורם כלל לעשיית שום מלאכה).

לכן כותב הגרש"ז שגם אם האדם יודע שיש צורך לחמם מים בשבת עבור חולה, הוא אינו חייב לתת לו את המים החמים שלו כדי להימנע מלחמם מים אחרים במקומם. נוסף על זה, הוא אומר שבבית החולים גם הבריאים יכולים לאכול, גם אם בעקבות זאת יצטרכו לבשל אחר כך בשבת עבור החולים. בדומה לזה, מותר להשתמש בחשמל בשבת, אף על פי ש"חברת החשמל" תהיה חייבת להגביר את פעולת המכונות כדי לספק חשמל בשבת עבור החולים. אנשי העיר אינם חייבים להימנע מלהשתמש בחשמל בשבת כדי שיהיה חשמל שיספיק לחולים עד מוצאי שבת בלי להגביר את אספקת החשמל בשבת.

לשיטתו, אם האדם חי את חייו כרגיל, הוא אינו חייב לעשות מעשה ולשנות מהרגליו כדי להמעיט בחילול שבת כשיש פיקוח נפש. כיוון שניתן לעשות את המלאכה בהיתר עבור החולה, אין הבריא חייב לשנות מדרכו הרגילה. הגרש"ז מביא עוד ראייה לדבריו מדין גחלת של מתכת, שמותר לכבות אותה בשבת, כדי שלא ייפגעו ממנה רבים, גם לשיטת שמדובר באיסור שהוא מן התורה. עקרונית היה ניתן להציע שיעמוד שם אדם ויזהיר את הציבור מפני הגחלת, ולא יהיה צורך לעשות פעולה האסורה בשבת. מן העובדה שלא דרשו חכמים לעשות כן, "מוכח מזה דאין שום חיוב לטרוח הרבה כדי למנוע דיחוי שבת שנעשה בהיתר לצורך פקו"נ". התורה אינה מצפה מן האדם שיטרח להזהיר את הרבים, ומותר לו לכבות את הגחלת. לאור זה, הוא מסיק שאין לאסור על בני העיר להשתמש בחשמל בשבת.¹⁶ הגרש"ז מדבר על מקרים שיש בהם פיקוח נפש גם לפי הסברה שהשבת

16 כפי שנדגיש בהמשך דברינו, ההיתר שמתיר הגרש"ז הוא בזיקה לדיני פיקוח נפש, אך הוא קושר אותו גם לעקרונות אחרים שהבאנו לעיל בדברי ה"דבר יהושע", כפי שהוא אומר בהמשך הפסקה: "גם מצינו שהמרדכי מתיר ללבוש טלית בלא ציצית בשבת או במקום שהוא אנוס שאינו יכול להטיל ציצית ולא אסרינן כלל את הליבישה מכח זה שיהא אנוס אח"כ לעבור על עשה, ואף שחילוק גדול הוא בין אנוס של

השתדלות בקיום המצוות

דחיה מפני פיקוח נפש. מכיוון שברגע הפעולה הדבר נעשה בהיתר, האדם אינו צריך לשנות את אורחות חייו בצורה משמעותית כל כך.

דוגמה נוספת לעיקרון זה עולה בתשובה אחרת של הגרש"ז, שהוא מתמודד בה נגד מי שחולקים על שיטתו. וזה לשונו (שו"ת מנחת שלמה, חלק א, סימן ז):

כתב בספר "שמירת שבת כהלכתה" בפל"ב סעיף סה: "ומותר להדליק את האור בשביל החולה שבסכנה, אף אם אצל שכנו ישנה מנורה דלוקה, אלא שהעמדתה לרשות החולה תגרום לשכן צער וסבל גדול, כגון ששכנו ישן ויש צורך להעיר אותו". ועוד כתב שם בסעיף עד... דינים אלה הובאו שם בשמי, והיות ששמעתי מגדולי תורה בכתב ובע"פ שלדעתם זה תמוה, וגם ערער ע"ז הגאון מוהר"פ אפשטיין... וכמו כן העיר על האמור שם בפרק מא סעיף כב: "חוטי חשמל שנפלו ברחוב ויש חשש שיגע בהם אדם, מותר להזעיק את חברת החשמל על מנת להפסיק את הזרם, ואין חיוב מעיקר הדין לעמוד שם במשך כל השבת כדי להתרות בבני אדם לבל יגעו בחוטים ויבואו לידי סכנה". וכתב שם בזה"ל: "איני מסכים עם זה, אפשר להעמיד אדם שיזהיר או לתלות שלט מוכן באותיות: סכנה לנגוע, ואפילו ע"י גוי כשהוא מיוחד לישראל, ג"כ אינו כדאי כשאפשר כדלעיל" עכ"ל. וכן העיר על הדין שבפרק מ סעיף עב... אולם בדברים הנוגעים לפקו"נ אין חולקים כבוד, ואנכי בעניי על משמרת אעמודה שפנים הם הדברים וכן ראוי להורות. אשר על כן הנני לבאר טעמי הדברים ומתוך כך יתבארו בע"ה עוד דברים חשובים הנוגעים לפיקוח נפש.

בהמשך התשובה, הגרש"ז מגן באריכות על שיטתו בעניין זה, ודן עקרונית בהשקעה ובהשתדלות הנדרשות מן האדם כדי להימנע מעשיית איסור. והוא דן במה שפסק הרמ"א, שכוהן המוצא מת מצווה אינו חייב לשכור אנשים לקבור את המת (יורה דעה, סימן שעד, סעיף ב). וטעמו ונימוקו עמו (שו"ת מנחת שלמה שם): הואיל ו"אין ממונו משועבד לקבורתו, ורק משום כבוד הבריות יש עליו מצוה לטפל בקבורתו, לכן אף אם כהן הוא אינו חייב להוציא ממון משלו ולשכור אחרים, אלא הוא עצמו רשאי להטמא לו כדין מת מצווה".

מהלכה זו הוא לומד שהאדם חייב להוציא עד חמישית מכספו לשם קיום מצווה, כגון קבורת מת מצווה, אך עדיין אם הכוהן יכול לעשות זאת בעצמו, הוא אינו חייב להוציא מכיסו אפילו פרוטה אחת, ומותר לו לקבור אותו בעצמו, אף אם הוא עובר על מצוות עשה כשהוא נטמא. והטעם לדבר: כיוון שמדובר במת מצווה, התורה התירה לו להיטמא, ואין

ביטול עשה ובין לעבור על לאו בקום ועשה, עכ"פ משמע מכאן שרחוק הוא דבר זה מלהיות איסור תורה אף אם הוא עושה מעשה שמביא לידי כך".

בדבר משום עברה, ו"אין צריך כלל לחפש עצות ולהפסיד ממון כדי להמנע מזה, כיון שאין זו עבירה אלא מצוה"¹⁷.

לשיטת הגרש"ז, ההיתר ברור ואין לפקפק בו בדינים הקשורים לפיקוח נפש. והוא מביא שתי דוגמאות לדבר. הדוגמה הראשונה, אילו קיבלנו את שיטות החולקים, היינו מצפים שכל אישה הנמצאת בחודש התשיעי להריונה תשכור חדר סמוך לבית החולים כדי להמעיט בחילול שבת, אלא ברור לנו שאין חובה כזאת, והאישה יכולה להמשיך לחיות בביתה כדרכה. לשיטתו, ההנחיות למעוברת להכין את מה שדרוש ללידה לפני השבת אינן מעיקר הדין. הדוגמה השנייה היא של אדם שאסור לו לצום ביום הכיפורים, שלכאורה היה יכול להוציא ממון עבור הזנה מלאכותית דרך הווריד ולהימנע משבירת הצום, אך אנו רואים שלא הצריכוהו לעשות זאת ולטרוח הרבה במקום שיש פיקוח נפש.

הגרש"ז מרחיב את העיקרון הזה לדינים אחרים הנמצאים בשולי הלכות פיקוח נפש. וזה לשונו בעניין רודף ומי שבא במחותרת:

וסעד גדול לדברינו מהבא במחותרת שכתב הרמב"ם בהל' גניבה פ"ט ה"ט: "ומפני מה התיירה התורה דמו של גנב, אף על פי שבא על עסקי ממון? לפי שחזקתו שאם עמד בעה"ב לפניו ומנעו, יהרגנו. ונמצא זה הנכנס לבית חבירו לגנוב כרודף אחר חבירו להרגו". עכ"ל. ואף על גב שיש להבעה"ב עצה להציל עצמו ע"י זה שלא יעמוד על ממונו ולא ירדוף כלל הגנב להרגו, אפי"ה משמע דאף מי ששולט ברוחו ואינו בהול הרבה על ממונו, אפי"ה מותר לו לעמוד על ממונו ולהתקומם נגד הגנב ולא לחוש כלל לזה שע"י התנגדותו הוא עושה את הגנב לרודף. והוא רשאי להשכים עליו ולהרגו.

בדיונים הללו, העוסקים בדיני פיקוח נפש, עולים שיקולים הקשורים להתנהלותם הטבעית של בני אדם. במקרים אלו, האדם אינו חייב לעשות מעשה ב"קום ועשה" החורג מן הדרך הטבעית. לכן אין ההלכה מצפה ממי שראה ככל חשמל שנפל בשבת לעמוד לידו כל השבת ולהזהיר את העוברים והשבים, ואישה בחודש התשיעי להריונה אינה צריכה לשבות סמוך לחדר הלידה שמא תכרע ללדת בשבת. אמנם מצאנו בפוסקים שיש מי שעמדו על דרכים

17 הרב אויערבך מביא ראייה לשיטתו גם מדברי ה"ציץ אליעזר" (שו"ת מנחת שלמה, שם): "וכאשר חפשתי בספרים ראיתי בשו"ת ציץ אליעזר לידידי הגאון מוהרא"י ולדנברג שליט"א שכתב בחלק ח סי' טו פ"א אות ז שאף אם בקשו מהשכן מנורה דולקת אינו מחויב לתת את שלו ולישב בחושך, ומסתמך על הגאון העצום בעל זית רענן בח"א סי' ב או"ג".

השתדלות בקיום המצוות

לצמצם את מספר העברות במקרים אלו גם על חשבון מאמץ נפשי וגופני משמעותי, אך הגרש"ז סבור שאין זה מעיקר הדין אלא ממידת חסידות.¹⁸

דברי הגרש"ז נאמרו בזיקה להלכות פיקוח נפש, אך נראה שיש לעמוד על העיקרון שביסוד דבריו ולראות שמדובר בשיקול הלכתי. גם הגרש"ז מביא בדבריו ראיות גם מהלכות אחרות שגם בהן מעשה אסור יש לו היתר, ולכן לא מוטל על האדם לעשות מעשה ב"קום ועשה" החורג מדרך החיים הטבעית.

ויתור על איכות חיים למען צורך חיוני של הזולת

בסוגיה אחרת משתקף העיקרון שהאדם אינו צריך לסטות מדרך חייו, גם כשעקב זאת נפגע חברו. יסוד זה עולה משיטת ר' יוסי בשאלת הקדימות באספקת המים בשעת מחסור (תוספתא, בבא מציעא יא, לג-לה):

מעין של בני העיר: הן ואחרים - הן קודמין לאחרים. אחרים ובהמתן - חיי אחרים הן קודמין לבהמתן. ר' יוסי או': בהמתן קודמת לחיי אחרים. בהמתן ובהמת אחרים - בהמתן קודמת לבהמת אחרים. אחרים וכבוסתן - חיי אחרים הן קודמין לכבוסתן. ור' יוסי או': כבוסתן קודמת לחיי אחרים.

לשיטת ר' יוסי, בני העיר זכאים להשתמש במים שלא לצורך שתייה לפני בני עיר שכנה להם שאין להם מי שתייה. לשיטתו, גם השימוש לצורך כביסה של אנשי העיר קודם לצורך שתייה של אחרים. ונשאלת השאלה: וכי אי כיבוס בגדים הוא בגדר פיקוח נפש?! לדעת מקצת מן הפרשנים, אין באי כיבוס בגדים שום סכנה, כמו שאומר למשל רב אחאי גאון (שאילתות דרב אחאי גאון, שאילתא קמז):

מי אמרינן במקום כביסה חיי אחר' קודם או דילמא כיון דלא מחוורי מניהון, אתו לידי צערא? והילכתא: כביסה שלהן קודם לחיי אחרים... והילכתא: כביסה הוויא חיותא.

הספק שמציג רב אחאי גאון נוגע לצער שיהיה לאנשי העיר אם לא יכבסו את בגדיהם, אך אין בזה משום פיקוח נפש. לשיטתו, התחשבות בצערם של אנשי העיר, שלא יוכלו לכבס את בגדיהם כדרך כל הארץ, קודמת להתחשבות בצורכי השתייה של שכניהם. יש צרכים

18 משנה ברורה, סימן של, ס"ק א. וראה גם את דברי הרב רא"ם הכהן בשו"ת בדי הארון - פיקוח נפש (התשע"ג), עמ' 73, הע' 77, בסיכום העקרונות העולים מתשובת הגרש"ז בעניין פיקוח נפש.

יסודיים החשובים לשמירה על איכות חיים מינימלית, כמו כיבוס הבגדים, אף על פי שאינם בגדר פיקוח נפש.¹⁹

יש מי שהבין שהרמב"ם מקבל עקרונית את שיטת ר' יוסי בהקשר אחר (בית שמואל, אבן העזר, סימן פ, ס"ק טו). וזה לשון הרמב"ם (משנה תורה, אישות, פרק כא, הלכה יא):

האשה כל זמן שהיא מניקה את בנה פוחתין לה ממעשה ידיה ומוסיפין לה על מזונותיה יין ודברים שיפין לחלב. פסקו לה מזונות הראויות לה והרי היא מתאוה לאכול יתר או לאכול מאכלות אחרות מפני חלי התאוה שיש לה בבטנה, הרי זו אוכלת משלה כל מה שתרצה. ואין הבעל יכול לעכב ולומר שאם תאכל יתר מדאי או תאכל מאכל רע ימות הולד, מפני שצער גופה קודם.

וזה לשון ה"בית שמואל" (שם):

כ"כ הרמב"ם. וכתב בח"מ אם מגיע מזה לולד ספק סכנה ולה אין סכנה אלא צער, מהי תיתי דמכח צער תסכן הולד. ואם גם לה [יש] סכנה לא ידעתי מי שחולק ע"ז דחייה קודמים בודאי. ואפשר לומר אע"ג דמגיע לולד ספק סכנה מ"מ מותרות לאכול כמה שאי' בש"ס נדרים דף פ': כבסית' וחיי אחרים כבסית' קודם אע"ג דאינו אלא צער. מיהו שם רבי יוסי ס"ל כן ורבנן פליגו ע"ז וס"ל חיי אחרים קודם, ומנ"ל לרמב"ם לפסוק כר"י.

ה"בית שמואל" מקשה על הרמב"ם: מדוע חיי האישה קודמים לחיי הוולד, ומותר לה להביא אותו לידי סכנה בגלל צערה? כמקור לדברי הרמב"ם, הוא מביא את שיטת ר' יוסי, שהתיר לאדם להביא את הזולת לספק סכנה בגלל צערו, רק מפני שהאדם אינו חייב לשנות את אורחות חייו וצרכיו ולהצטער כדי להציל את זולתו. בסוף דבריו הוא אומר שפסיקת הרמב"ם כשיטת ר' יוסי נגד חכמים עדיין צריכה עיון. אך כאמור פוסק כן גם רב אחאי גאון.

19 הסבר זה בדברי ר' יוסי אינו מקובל על כל הפרשנים. ראה שו"ת איגרות משה (יורה דעה, חלק א, סימן קמה), האומר שמדובר במקרה זה בשני סוגי צער, ואין כאן צד של פיקוח נפש. לסיכום הדעות בעניין זה, ראה: הרב ישראל רוזן "אספקת מים לאוכלוסיה בשבת" תחומין כט 403 (התשס"ט); הרב עדו רכניץ "הוצאת ממון לצורך הצלת חיים" תחומין כט 369 (התשס"ט). שאלות אלו עולות בזיקה לקביעת תקציב ממשלתי והכללת ערכים כאיכות חיים בתוכו. לעניין זה, ראה: הרב ברוך גיגי "הקצאת משאבים לאומיים", אתר בית המדרש הווירטואלי (www.etzion.org.il), ובדף קשר לתלמידי ישיבת הר"ר עזר, גיליון 1123; הרב יובל שרלו "הכללת תרופות לאיכות חיים בסל הבריאות" תחומין כח 383 (התשס"ח). נעיר כי לענייננו הדגש אינו על השאלה כיצד פוסקים להלכה בשאלת הכיבוס אלא בסברה העולה בקרב הפרשנים לשיטת ר' יוסי, התופסת מקום בשיח ההלכתי כשיקול לגיטימי.

השתדלות בקיום המצוות

גם במקרה זה, אנו מוצאים סברה הלכתית דומה העולה מדברי הפוסקים, הנוגעת לרמת ההשתדלות הנדרשת מן האדם, כשהדבר גורם לו צער ומחייב אותו לשנות מדרך חייו. במקרה זה, אין מדובר באיסור הלכתי אלא בדאגה לזולת, אך כידוע: חמירתא סכנתא מאיסורא.

סיכום

בספרות ההלכה אנו מוצאים גדרים למידת הטרחה הנדרשת מן האדם לקיום המצוות ולהימנעות מעשיית איסור. אך אף על פי כן הפוסקים סבורים שמדובר בעניין שאין בו גדרים הלכתיים ברורים, ויש ערכים אחרים שיש לשקול אותם במקרה של התנגשות בין הרצון לקיים את המצווה לבין הקשיים הכרוכים בדבר. כמו כן, יש מצבים רבים שלא נידונו בעבר על ידי הפוסקים, וכעת עלינו להכריע כיצד לנהוג בהם. במקרים אלו, יש לבחון את מגוון הערכים, וייתכן שבמקרים מסוימים ההכרעה תהיה שיש להשתדל הרבה לביצוע המצווה, ובמקרים אחרים להפך.

מצאנו בפוסקים שהשמירה על אורח החיים המקובל בחברה מסוימת היא בגדר שיקול הלכתי שראוי לשקול אותו הן לעניין מידת הטרחה וההשתדלות הנדרשות מן האדם הן לעניין ההימנעות מעשיית איסור במקרים אחרים. מצד שני, עלינו לזכור שהאדם חייב לרדוף אחרי קיום מצוות ולהשתדל לתכנן את אורחותיו בדרך נכונה, כדי שלא תיווצר התנגשות בין הערכים, כגון באמצעות הכנה נכונה מראש.

לעתים, גם אם ניתן למצוא פטור הלכתי ממצווה מסוימת, ייתכן שעדיין לא ראוי לעשות כן. הרב אהרן ליכטנשטיין²⁰ מראה שמבחינה הלכתית אם אדם או קבוצת אנשים יוצאים לטיול בימי חול המועד של חג הסוכות, הם פטורים ממצוות הסוכה בהרבה מקרים, אלא שהוא אומר גם:

עד כאן מבחינה הלכתית צרה וצרופה. ברם, למעשה, פני הדברים שונים לחלוטין ויש להתנגד בתוקף ובחריפות - מבחינה ערכית, השקפתית וחינוכית - לטיולים או מבצעים הכרוכים בביטול מצוות סוכה... שורת הדין של פטורים פורמליים המאפשרים ניתוק ממצווה אינה אִמַת המידה הבלעדית ואף לא המכרעת. שלא לדבר על הערמה ממש, המהווה בעיה הלכתית ומחשבתית כשלעצמה... וחוסר היענות למצווה במלוא היקפה אף הוא פגום... אדם מישראל צריך להיות רווי שאיפה וכמיהה למצוות, ולא ח"ו לראותן כמשא אותו הוא טוען בדלית ברירה

20 הרב אהרן ליכטנשטיין מנחת אביב (התשע"ד), עמ' 575-584.

וממנו הוא משתחרר בהזדמנות הראשונה. והלא נקודה זו היא שורש מידת הזריזות.²¹

בכל מקרה, יש לבחון את המציאות לגופה ולראות מה נובע מחולשת האדם, מהו ערך אמת, וכיצד ניתן לתכנן כל מעשה כדי שלא לפגוע בקיום המצוות. יחד עם המאמץ לקיים את המצוות במלואן, אסור לאדם להתעלם מערכים אחרים במערך השיקולים ההלכתי, ובכללם השמירה על דרך החיים הטבעית של האדם כמקובל בסביבתו. העובדה שהגדרים ההלכתיים אינם מוחלטים אינה פוגעת בקיום ההלכה, אלא מחייבת את האדם לבחון את דרכו בעבודת ה' בכנות.

21 הרב ליכטנשטיין (לעיל, הע' 20), עמ' 581.